

УДК 34.37+341.176(4)

Т.М. СЛІНЬКО, канд. юрид. наук, доц.,
Національна юридична академія України імені
Ярослава Мудрого

В.В. СЕРЕДЮК, Національна юридична
академія України імені Ярослава Мудрого

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЗАГАЛЬНІ КРИТЕРІЇ ЇЇ ОБМЕЖЕННЯ

Ключові слова: вираження поглядів, Європейський Суд, права людини, критерії обмеження

Питання правової регламентації свободи вираження поглядів набули важливого значення в Україні з моменту набуття незалежності. Це пояснюється, насамперед тим, що наша держава стала на шлях демократизації, гуманізації, формування громадянського суспільства і правової держави, яка має піклуватися про неухильне додержання прав і свобод людини, дбати про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток її народу. Особливого значення дане право набуло після ратифікації Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) та прийняття Конституції України. Проте, воно й сьогодні залишається на порядку денному завдяки постійній увазі до цього питання з боку міжнародних організацій, адже після ратифікації Конвенція стала частиною національного законодавства.

Треба зазначити, що деякі аспекти практики Європейського Суду з прав людини розкриті в роботі С. Шевчука. Разом із тим, свобода вираження поглядів потребує більш поглиблених досліджень, тому метою статті є аналіз судових рішень Європейського суду з прав людини щодо свободи вираження поглядів та встановлення загальних критеріїв її обмеження.

Однією з найбільш вагомих для розуміння природи демократичного суспільства є стаття 10 ЄКПЛ, яка гарантує право на свободу вираження поглядів та свободу інформації. Вона проголошує: «Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду».

Як бачимо, стаття 10 ЄКПЛ у своїй першій частині гарантує свободу вираження поглядів, а в другій частині встановлює випадки, коли така свобода може бути обмежена. До речі, ці положення статті 10 містять абсолютно протилежний підхід до свободи вираження поглядів, ніж, наприклад, у Сполучених Штатах Америки, де така свобода передбачена Першою поправкою до Конституції і є необмеженою. Слід наголосити на тому, що ЄКПЛ прямо передбачає, що обмеження права на вільне вираження поглядів не є порушенням Конвенції, якщо ці обмеження були встановлені задля досягнення однієї з цілей, зазначених у пункті 2 статті 10.

З погляду на це, метою даної статті є намагання, аналізуючи рішення Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), прослідкувати, який саме ступінь свободи вираження поглядів гарантує стаття 10 Конвенції та визначити критерії можливості її обмеження.

Суд уперше звернувся до проблематики, яка пов'язана зі ст.10 ЄКПЛ, у 1962 р. під час розгляду справи Де Бекера [1], де йшлося про довічну заборону працювати заявнику в Бельгії журналістом або бути письменником. Внаслідок позитивних для заявника змін, що відбулись у бельгійському законодавстві в 1961 р., Суд визнав подальший розгляд справи недоцільним, і її було вилучено з реєстру. З того часу ЄСПЛ створив значну кількість прецедентів щодо застосування статті 10 ЄКПЛ. Право на свободу самовираження було визнано наріжним каменем демократії, і тому воно має користуватися особливим захистом. ЄСПЛ висловив своє ставлення до свободи вираження поглядів наступним чином: «свобода слова являє собою одну з головних опор демократичного суспільства і є основоположною умовою, яка слугує його прогресу і самореалізації кожного індивіда. При дотриманні умов пункту 2 статті 10 вона застосовується не тільки до «інформації» чи «ідей», які зустрічають сприятливий прийом чи розглядаються як необразливі чи нейтральні, але також і де тих, які ображають, шокують чи турбують. Таким чином, гарантії статті 10 ЄКПЛ поширюються не тільки на «правдиву», тобто таку, що ґрунтується на фактах, інформацію. Особа, що висловила свої погляди, а не факти, не повинна доводити їх правдивість («Торгерсон проти Ісландії») [2]. Того потребують плюралізм, терпимість чи відкритість, без яких немає демократичного суспільства («Хендісайд проти Сполученого Королівства») [3]. Необхідно також зауважити, що термін «вираження» охоплює не лише виявлення поглядів за допомогою слів, а поширюється також на малюнки, зображення, дії, вчинені з наміром висловити позицію чи подати інформацію. Так само і засоби виявлення поглядів не обмежуються мовленням. Це друковані засоби, теле- і радіомовлення, вистави, фільми, електронні системи і навіть реклама. Таким чином, стаття 10 Конвенції захищає не тільки вираження поглядів, але й засоби його відтворення, передачі і розповсюдження. Сво-

бода слова в тому вигляді, як вона представлена в статті 10 Конвенції, має численні виключення, які, однак, повинні тлумачитись шляхом обмежень, а необхідність будь-яких обмежень має бути ґрунтовно підтверджена.

Таким чином, ці обмеження є законними, лише якщо вони відповідають трьом суворим вимогам.

По-перше, втручання державних органів повинно відбуватися на законних підставах. Основоположною ідеєю цього є передусім унеможливлення свавільного та незаконного втручання у здійснення свободи вираження поглядів. З метою запобігання свавільним законам, на думку ЄСПЛ, необхідно дотримуватись двох основних вимог:

- закон має бути загальнодоступним для того, щоб громадянин знав, що за певних обставин застосовується саме цей закон;

- норма не є нормою закону, доки вона не сформульована достатньо чітко, щоб громадянин був спроможний регулювати свою поведінку, а також міг у випадку надання йому кваліфікованої консультації – розумно передбачити наслідки, до яких призведе його певна дія («Санді Таймз проти Сполученого Королівства») [4].

По-друге, таке втручання повинно переслідувати законну ціль. Перелік цих цілей у ч.2 ст.10 ЄКПЛ є виключним у тому розумінні, що жодна інша ціль не вважається законною підставою для обмеження свободи самовираження. Європейський Суд послідовно дотримується позиції, згідно з якою обмеження свободи слова, встановлені в ч.2 ст.10, «мають тлумачитися вузько, а необхідність будь-яких обмежень має бути переконливо доведена». («Обсервер і Гардіан проти Сполученого Королівства») [5].

По-третє, обмеження повинні бути дійсно необхідними в демократичному суспільстві для забезпечення однієї з цих цілей. «Необхідність» у цьому випадку означає, що повинна бути «нагальна соціальна потреба» для обмеження свободи слова. Причини, якими держава виправдовує накладення обмежень, повинні бути «відповідними і достатніми», а

самі обмеження мають бути сумірними цілям, що переслідуються. Високі Договірні Сторони мають певну свободу розсуду (англ. – freedom of discretion) для визначення, чи існує така потреба, але ця свобода йде паралельно з європейською системою нагляду, яка повинна розглянути питання законодавства або рішення, що ґрунтується на цьому законодавстві, навіть коли таке рішення прийняте незалежним судом. Наприклад, у справі Хендісайд Європейський суд постановив, що не було порушення застосування обмежень ч.2 статті 10 ЄКПЛ англійським судом, посилаючись на те, що «кожна договірна держава сформувала свій підхід з урахуванням ситуації, що склалась на відповідних територіях і враховує різні, переважаючі на цих територіях погляди на вимоги щодо охорони моральності в демократичному суспільстві» [3]. Державні органи, які безпосередньо та постійно стикаються з життєвими реаліями у своїх країнах, перебувають у відносно кращому становищі, ніж міжнародний суддя. Тому суд уповноважений надати остаточне визначення, чи є втручання з боку державних органів виправданим з точки зору ст.10 Конвенції.

Європейський суд також детально визначив принцип сумірності. Відповідно до нього, для визнання обмеження свободи слова легітимним суд має переконатися, що оскаржуване діяння не є питанням безперечної громадської важливості. Держава також повинна довести, що має підстави бути абсолютно впевненою, що розкриття визначеної інформації матиме значні негативні наслідки. Отже, якщо оспорюване вираження поглядів становить громадський інтерес, то цей факт зазвичай переважає на користь розголошення інформації.

Випадки обмеження права на свободу вираження поглядів можна згрупувати наступним чином:

1. Обмеження, які припускаються органами державної влади з метою захисту інтересів суспільства (захист національної безпеки, територіальної цілісності, громадської безпеки, моралі та запобігання заворушенням

чи злочинам).

Національна безпека визнана майже в усіх країнах світу правомірною підставою обмеження свободи вираження поглядів. Показовим є рішення ЄСПЛ у справі Хаджанастасіу проти Греції [6]: офіцера було засуджено за розкриття інформації, яка становила військову таємницю, що могло завдати значної шкоди національній безпеці. ЄСПЛ визнав, що засудження хоч і було втручанням у свободу офіцера на вираження поглядів, але втручання виправдане відповідно до частини 2 статті 10 ЄКПЛ. Слід також зазначити, що чітко прослідковується тенденція звуження дискреційних повноважень держави в обмеженні свободи вираження на підставі захисту національної безпеки, тобто ЄСПЛ дотримується доктрини, за якою захист національної безпеки підлягає більш суворому нагляду з боку ЄСПЛ і залишає меншу свободу розсуду національним органам влади. А у межах мети правомірного втручання має бути продемонстрована достатність причин для захисту інтересів національної безпеки. [7, с.161]

Щодо захисту моралі, то ЄСПЛ не вважає мораль об'єктивним критерієм і утримується від встановлення її загальноприйнятого або загальноєвропейського розуміння («Хендісайд проти Сполученого Королівства») [3]. У цій сфері національні органи влади користуються доволі широким полем розсуду. Прикладом може стати справа «Уінгроув проти Сполученого Королівства» [8]: режисеру фільму було відмовлено в обов'язковій класифікації стрічки, заборонено обіг фільму на підставі доктрини богохульства в загальному праві. ЄСПЛ відмовився здійснити аналіз по суті справи й залишив за державами питання про встановлення меж цензури з моральних та релігійних питань.

Стаття 10 ЄКПЛ дозволяє також державі втручатися у свободу вираження поглядів і в разі запобігання порушення правопорядку. Для того, щоб показати, що оскаржуване втручання також задовольняє інші критерії пункту 2 статті 10, необхідно показати, що заходи, застосовані в конкретній справі, були

необхідні в демократичному суспільстві для попередження порушення правопорядку.

2. Обмеження, що мають на меті захистити інших осіб (захистити репутацію або права іншої особи, попередити розкриття конфіденційної інформації).

Питання щодо захисту репутації та прав інших осіб у рішеннях ЄСПЛ тісно пов'язані з розрізненням фактів та оціночних суджень, оскільки факти можуть бути підтверджені, а оціночні судження є суто суб'єктивного характеру і не можуть бути доведені в силу самого свого характеру («Лінгенс проти Австрії») [9]. Доведення правдивості оціночного судження є неможливим і порушує саму свободу думки, що становить фундаментальну частину права, забезпеченого статтею 10 ЄКПЛ («Джерусалем проти Австрії») [10].

Вважаємо за потрібне зазначити позицію ЄСПЛ щодо публічних осіб і навести в приклад справу «Лінгенс проти Австрії» [9], в якій заявника було притягнуто до відповідальності за образливі висловлювання на адресу політика. Позиція ЄСПЛ: межі дозволеної критики політиків ширші, ніж щодо приватних осіб. На відміну від останніх, перші невідворотно і свідомо займають становище, за якого кожне їхнє слово й дія відкриті для пильної уваги як журналістів, так і широкої громадськості, а отже, вони мають виявляти більше толерантності щодо цього. Немає сумнівів, що частина 2 статті 10 ЄКПЛ дозволяє захищати репутацію кожного, тобто поширюється і на політиків, але в таких випадках противагою цього виступає інтерес суспільства до відкритої дискусії з політичних питань, адже свобода політичної дискусії становить основу концепції демократичного суспільства.

Необхідно відзначити також позицію ЄСПЛ у випадках, коли свобода вираження поглядів порушує право іншої особи, гарантоване статтею 9 ЄКПЛ, - право безперешкодно сповідувати релігію. Як вказав ЄСПЛ у своєму рішенні по справі «Коккінакіс проти Греції», «свобода думки, совісті, релігії, яка охороняється відповідно до статті 9 Кон-

венції, є однією з основ демократичного суспільства в сенсі даної Конвенції. Саме в її релігійному вимірі полягає один із життєво необхідних елементів самоідентифікації віруючих їх уявлення про життя» [11]. У тих, хто відкрито висловлює свою релігійну віру, незалежно від приналежності до релігійної більшості чи меншості, немає розумних підстав очікувати, що вона залишиться поза критикою. Вони повинні проявляти терпимість і миритися з тим, що інші заперечують їх релігійні переконання і навіть розповсюджують вчення, ворожі їх вірі. У рішенні по справі Коккінакіса ЄСПЛ також вказав, що держава може правомірно вважати необхідними заходи, вжиті щодо певних форм поведінки, включаючи розповсюдження інформації та ідеї, які несумісні з повагою до свободи думки, совісті, релігії інших осіб. Є правомірною підстава вважати, що релігійні почуття віруючих, які гарантуються статтею 9 ЄКПЛ, можуть піддаватися образі внаслідок провокаційного зображення предметів релігійного культу. Такі зображення можуть розглядатися як навмисне порушення духу терпимості, який є відмінною рисою демократичного суспільства.

3. Обмеження, що припускаються з метою захистити авторитет та неупередженість судових органів.

У тексті частини 2 статті 10 зазначено, що свобода вираження поглядів може бути обмежена для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Така підстава обмеження свободи слова походить із системи загального права, зокрема з її інституту неповаги до суду, який спрямований на попередження порушення публікаціями та іншими діями авторитету суду і прав сторін у судовому провадженні. Треба врахувати, що представники ЗМІ можуть бути притягнуті до відповідальності за критику представників органів правосуддя, якщо їхня критика практично нічим не обґрунтована. Наприклад, справа «Барфод проти Данії», в якій ЄСПЛ не знайшов порушення статті 10 ЄКПЛ, оскільки журналіст бездоказово по-

ставив під сумнів компетентність і повноваження двох судових засідателів, «що, ймовірно, негативно позначилося б на їх репутації перед громадськістю» [12]. Репутація самої судової системи є достатньо важливим аспектом, що виправдовує втручання у свободу висловлювань. На думку ЄСПЛ, суди – гаранті правосуддя, їх роль є ключовою в державі, яка ґрунтується на принципі верховенства права. Тому вони повинні користуватися довірою суспільства і відповідно бути захищені від нічим не обґрунтованих нападів, особливо маючи на увазі таку обставину, що на суддях лежить обов'язок стриманості, який заважає їм відповісти на критику.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на зв'язок між третім реченням в частині 1 статті 10 ЄКПЛ («ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств») і частиною 2 статті 10 ЄКПЛ. У рішенні по справі «Інформаційсферайн Лентіа та інших» ЄСПЛ зазначив з цього приводу таке: мета третього речення «пояснити, що державам дозволяється при допомозі ліцензійної системи регулювати спосіб розповсюдження інформації на своїх територіях, зокрема в його технічному аспекті... Технічний аспект, безперечно, важливий, але надання ліцензії може також залежати від інших міркувань, зокрема таких, як характер та мета діяльності майбутньої станції, її потенційна аудиторія в національному, регіональному та місцевому масштабах, права і потреби певної аудиторії та обов'язки, що впливають з міжнародного законодавства. Це може привести до такого втручання, цілі якого будуть законні з точки зору третього речення частини 1 статті 10 ЄКПЛ, навіть якщо вони не відповідають жодній з цілей, передбачених частиною 2 статті 10 ЄКПЛ. Разом з тим, доречність такого втручання треба оцінювати у світлі інших вимог частини 2 статті 10 ЄКПЛ» [13].

Підсумовуючи все вище сказане, доцільно було би підкреслити, що незважаючи на закріплення певних обмежень свободи вира-

ження поглядів у статті 10 ЄКПЛ, основоположною ідеєю статті 10 все ж таки залишається унеможливлення свавільного та незаконного втручання у здійснення свободи вираження поглядів, засудження цензури як такої, що перешкоджає передачі інформації особам, які бажають її отримати і розцінити на свій власний розсуд. А ЄСПЛ, неодноразово підтверджуючи цю думку, підкреслював, що свобода вираження поглядів є однією з основних опор демократичного суспільства, однією з основоположних умов для прогресу та розвитку кожної людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. De Becker v. Belgium: Judgment 27 March 1962 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=De%20%7C%20Becker%20%7C%20BELGIUM&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.
2. Thorgeir Thorgeirson v. Iceland: Judgment 25 June 1992 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Thorgeirson&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.
3. Handyside v. the United Kingdom: Judgment 2 December 1976 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Handyside&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.
4. Sunday Times v. the United Kingdom: Judgment 26 April 1979 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=Sunday%20%7C%20Times&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.
5. Observer and Guardian v. the United Kingdom: Judgment 26 November 1991 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Observer%20%7C%20Guardian%20%7C%20%22THE%20UNITED%20KINGDOM%22&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.

nid=67430&skin=hudoc-en.

6. Hadjianastassiou v. Greece: Judgment 16 December 1992 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Hadjianastassiou&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.

7. Шевчук С. Свобода вираження поглядів: практика Європейського Суду з прав людини у порівняльній перспективі / С. Шевчук. – К. : Вид-во «Реферат», 2005. – 192 с.

8. Wingrove v. the United Kingdom: Judgment 25 November 1996 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Wingrove&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.

9. Lingens v. Austria: Judgment 8 July 1986 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Lingens&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.

10. Jerusalem v. Austria: Judgment 27 February 2001 [Електронний ресурс]. - Режим

доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Jerusalem&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.

11. Kokkinakis v. Greece: Judgment 25 May 1993 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Kokkinakis&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.

12. Barfod v. Denmark: Judgment 22 February 1989: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Barfod%20%7C%20DENMARK&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.

13. Informationsverein Lentia and others v. Austria: Judgment 24 November 1993 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=INFORMATIONSVEREIN%20%7C%20LENTIA&sessionid=67430&skin=hudoc-en>.

Слінько Т. М. Свобода вираження поглядів у рішеннях Європейського суду з прав людини та загальні критерії її обмеження / Т. М. Слінько, В. В. Середюк // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 580–585 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09ctmkio.pdf>

Виконано аналіз судових рішень Європейського суду з прав людини щодо свободи вираження поглядів; встановлені загальні критерії її обмеження. Показано, що вираження поглядів є однією з основних опор демократичного суспільства, однією з основоположних умов прогресу та розвитку кожної людини.

Слінько Т.М. Середюк В.В. Свобода вираження поглядів в рішеннях Європейського суду по правам людини та загальні критерії її обмеження

Выполнен анализ судебных решений Европейского суда по правам человека в отношении свободы выражения взглядов; установлены общие критерии ее ограничения. Показано, что выражение взглядов есть одной из основных опор демократического общества, одним из основополагающих условий прогресса и развития каждого человека.

Slinko T.M. Seredjuk V.V. Freedom of Expression of Sights In Decisions Of the European Court under Human Rights and the General Criteria of Its Restriction

The analysis of judgments of the European court under human rights concerning freedom of expression of sights is made; the general criteria of its restriction are established. It is shown that expression of sights is one of the basic supports of the democratic society, one of basic conditions of progress and development of each person.